

Al-Burz

2022, 14(01), pp 01-13; ISSN: 2071-9477 (print); ISSN: 2521-408X (online)

<http://alburz.uob.edu.pk/journal/index.php/alburz/index>

براہوئی غزل ٹی جمالیات نا درک

Aesthetic Perception in Brahui Ghazal

Zara Hashmi

M.Phil Scholar in Brahui.
zarahashmi998@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.54781/abz.v14i1.316>

Received: April 05, 2022; Accepted: Jun 04, 2022; Published: Jun 30, 2022

Keywords:

Brahui Ghazal, Brahui Aesthetics, Brahui poetry.

SCAN ME

Abstract

This research paper seeks to look at Brahui Ghazal from a new perspective with regard to the theme of aesthetics. The study innovatively elaborates how, when and which poets have imbedded a sense of aesthetics in Brahui Ghazal with details pertaining to the theme illustrated by arguments and examples by referring to a variety of books dealing with the subject matter. Apart from this, there is a lively discussion on the historical background and periods of Brahui Ghazal. Thus, a descriptive qualitative research approach was adopted. The research paper argues that Brahui poets seem incapable of writing openly on technically sensitive topics such as aesthetics because it is very difficult to understand where aesthetics seems appropriate in poetry. Although consciously unaware of aesthetics, a few examples are found in Brahui Ghazals as reported in this article.

چائنڈاری (Introduction)

براہوئی غزل نا تاریخ و پس منظر بیرہ نئے بلوچستان نا ہمو جاگہ غاتیان نظر بریک ہراڑے براہوئی پاروکا خلکت اینو ہم رہینگ۔ براہوئی غزل نا زی آ رہینگوکا علاقہ غاتا آب و ہوا غان بیدس ہمو وخت نا معروضی سیاسی، راجی حالت آتا ہم بہاز بھلو اثر اسے۔ براہوئی غزل نا تاریخ و تاریخی پس منظر نا حوالہ اٹ تاریخ نا پنہ غاتا مطالعہ اے کروئی تمک۔

براہوئی زبان نا دانشور و محقق اک براہوئی ادبی تاریخ اے مسہ دور اٹ ونڈ کرینو۔ ہراکہ اولیکو دور ہمو پاننگ کہ ہراٹی براہوئی خلقی ادب نا خلقی دور اے او دور اٹی براہوئی خلقی کسہ، خلقی شاعری، متل وساہت، بجازی، چاچاک و شرک پال آکو دا دور نا وخت نا ہچو درک اس لگپک کہ دا ہراتم آ بنا ہسنے؟ اندن ارٹمیکو دور، ہرا بلوچستان ٹی انگریز ناکوزہ گری و مکتبہ درخانی اے دا دور پاکستان نا جوڑ مننگ اسکان اے۔ اندا وڑاٹ مستمیکو دور پاکستان جوڑ مننگ آن پد تاہ اینو اسکان اے۔ ہراہے براہوئی ادب

نا جدید آدور پاننگانے۔ اندا جدید دور نا بارواٹ عبدالقیوم بیدار (1986ء) نا میڑو کا کتاب براہوئی زبان و ادب ایک جائزہ ٹی عبدالجبار یار نوشتہ کیک۔

دا دور تقسیم آن فوراً پد (پاکستان) جوڑ مننگ آن پدنا زمانہ اے فکری و عشقیہ شاعری نا بنائی دور اے دا دور ٹی نئے مولانا محمد حسن ، پیرمحمد نیمرغی، پیرمحمد زبیرانی، عبدالرحمن کرد، عبدالباقی درخانی و نادر قمبرانی نا پنک صاف ظاہر نظر بریرہ دا دور نا شاعری ٹی حمد، نعت، نظم، غزل و مثنوی نا سوگو اودروم اس نظر بریک (Yaar, 1986, pp. 87-88)

ہرا تم آن براہوئی دور آتا خوڑٹی اٹ چاچ اے ہلینہ تو نے دا دور آن مُست (1960ء) ہم براہوئی غزل نا دروشم اسہ گچینو انداز اسے اٹ دو بریک۔ داکان مُست نا دور ٹی عبدالحکیم مشوانی، مولانا محمد عمر دین پوری، مولانا عبدالمجید چوتوٹی، بابا عبدالحق لاکھورانی، پیرمحمد نیمرغی استا غزل نا دروشم درشان نظر بریک۔ براہوئی غزل نا چاچ اے ہلین تو نے براہوئی غزل نا اولیکو وار ڈس 1880ء و 1903ء نا نیام اٹ مُلا حکیم مشوانی نا کتاب چارباغ نا دروشم اٹی نظر بریک۔ دا کتاب ٹی ڈاکٹر عبدالرزاق صابر (2002ء) براہوئی غزل نا بابت اٹ تران کیک۔

”زیر نظر کتاب (چارباغ) جو مُلا عبدالحکیم مشوانی نے تقریباً 1880ء اور 1903ء کے درمیان تصنیف کی ہے، جبکہ براہوئی اشعار کی اختتام پر وہ خود 1310 ہجری سال بتاتے ہیں اور دوسرا نسخہ 1324 ہجری میں مکمل کیا“ (Sabir, 2002, p. 11)

دا کتاب نا مطالعہ غان دا حقیقت درشان مریک کہ براہوئی غزل نا اولیکو وار بنا اے 1880ء آن مریک دا کتاب نا اسہ پین خصوصیت اس ہم ارے کہ نئے بیرہ دا کتاب اٹ براہوئی غزل آتا لڑی ساڑی اے بلکہ براہوئی غزل تون اواربشتو، عربی و فارسی نا غزل اک ہم نوشتہ او۔ کتاب نا گُلان بھلا متکنی دادے کہ اوٹی ساڑی غزل آتا ردیف اک حروف تہجی نا حساب اٹ خلوک او، دا وڑ نا غزل نا کتاب اک غزلیات شاعری نا دنیاٹی ’دیوان‘ پاننگرہ۔ دا بابت اٹ ڈاکٹر عبدالرزاق صابر (2002ء) مون مُستی کتاب نا بارواٹ نوشتہ کیک۔

”چارباغ کی ایک اور خصوصیت یہ ہے کہ براہوئی زبان کا پہلا باقاعدہ دیوان ہے، عربی حروف تہجی کے اعتبار سے ترتیب دیا گیا ہے“ (Sabir, 2002, p. 11)

چاہندار آتا پاننگ اے کہ دیوان نوشتہ کنگ بہاز مشکل او کاریم اسے، انتے کہ ہرغزل نا ردیف اے آخری حرف آچٹھیوٹی اے ہرا (الف آن یا) اسکان مننگ بہاز ضروری اے، اگر دافتیان اسہ حرف اس ہم متو تو او دیوان پاننگپک۔ غزل نا پڑا مُلا عبدالحکیم مشوانی اے دا اعزاز حاصل اے کہ او براہوئی زبان نا اولیکو صاحب دیوان شاعر اے۔ اوکان پد دا جدید دور ٹی عزیز راہی نا نا ’دیوان‘ دیوان راہی یاسین بسمل نادیوان بسمل و حبیب اللہ حبیب نا دیوان حبیب نا پن اٹ براہوئی غزل نا پڑا شینک مُستو۔

مُلا عبدالحکیم نا پن آپاش اے کہ او مُلا (مولوی) اس مُستے او نا غزل نا رنگ ٹی نئے دینی مذہبی رنگ اک صاف ظاہر نظر بریرہ، اونا فنی و فکری گشاد نا اندازہ اے دا حقیقت آن ہم جوان خلنگ کینہ کہ او اسہ دینی او مکتبہ اسے آن خوانندہ اس۔ دینی مکتبہ غلے ٹی اینو ہم عربی و فارسی خوانفنگ اک۔ ہندا سوب آن ملا عبدالحکیم مشوانی اے عربی و فارسی آ پورو وڑاٹ عبور حاصل اس۔ پشتاونا باوہ ٹی آ براہوئی اونا لمہ ٹی زبان مُستے۔ ”ملا عبدالحکیم مشوانی کی والدہ محمد شہی براہوئی قبیلے سے تعلق رکھتی تھیں، اور وہ کانک علاقے کی تھیں“ (Sabir, 2002, p. 26)

ہندا سوب آن او ہرچار آ زبان تیا گرفت تخسا شاعری کرینے۔ ملا عبدالحکیم مشوانی نا دیوان چارباغ غان براہوئی غزل ناس۔

دُنیاٹی خوہروتان پچ خونٹ وفائے

ہرکس کہ خوہروئے کاریم تہ گل جفائے

نہ اوفتے ٹی خونہ جوانی و مہربانی

نہ اُست کنا مرو دا مجلس آن پدائے

(Sabir, 2002, p. 169)

ملاعبدالحکیم مشوانی نا مجموعی سوچ و فکر مذہبی مُسنے، اونا غزل نا رنگ ائی ہم مذہبی فکرنا چاشنی بھلو کچ اسے ٹی دُو بریک ، ولے داکان بیدس او غزل نا اصل طب و خواست آن ہم پورو وژاٹ واخس مُسنے۔ بژکو غزل ٹی اونا عشقیہ جوڑہ غاک دا حقیقت نا گواہی اے ایترہ کہ او غزل نا فطری دروشم اے مون تخسا براہوئی شاعری اے غزل تون درستی راستی کرینے۔

براہوئی شاعری نا تاریخ اے مطالعہ کننگ آن مُلا محمد حسن نا پن ہم نئے براہوئی شاعری نا پڑا نظر بریک۔ اونا شاعری ناوخت مُلا عبدالحکیم مشوانی آن چل و یک سال مالو اے ، ملامحمد حسن نا براہوئی شاعری اینو اسکان اخس کہ شاعریک پٹ و پول مُسنے او منت اسے او او منہ شاعری ہم نئے نظم نا دروشم اٹ نظر بریرہ۔ ولے اوشاعری تے ٹی اسے غزل اسے نا ڈس نئے ضرور دُو بریک۔ ہرا کہ ڈاکٹر عبدالرحمن براہوئی تینا پٹ و پولی کتاب قدیم براہوئی شعراء ٹی نوشتہ کرسا اونا براہوئی غزل اے ہم درشان کیک۔

”مُلا محمد حسن چونکہ فارسی ادب کے شناور تھے ، اس لیے اُن کے براہوئی کلام میں فارسیت کا رنگ غالب ہے۔ ایک غزل مینمحبوب کو یو مخاطب کرتا ہے۔

او شام نا بروکا اُست اے کنا دریس
احوال اے بندہ اے حوروپری کہ دیس
قاصد کہ نی کاسہ ہیت آتے نی چاسہ
حور و پری اے پاسہ اسہ دم کہ نی بریس
ٹکاکو دانہ غاکو تیل و شانہ غاکو
ہڑدے نا بہانہ غاکواسہ دم کہ نی بریس
آہو و مور ہنچ اُس ، دشمن تے کن نی رنج اُس
محمدحسن کن گنج اُس اسہ دم ک بریس“
(Brahui, 1986, p. 24)

ڈاکٹر عبدالرزاق صابر (2005ء) ڈاکٹر عبدالرحمن نا ہیت تون امتاکیک کہ:

”براہوئی غزل کہ دانا بنداواے مُلا محمد حسن تخابلکہ اوکان مُست نا گڑاس ، او نہ بیرہ براہوئی غزل اے درستی راستی کرینے ، بلکہ براہوئی زبان ائی جدید شاعری کن دروازہ ملائے“ (Sabir, 2015, pp. 33–34)

ہرا وخت آ ملاحسن نا براہوئی غزل نا خوڑتی اٹ جاچ اے ہلینہ توواقعی اوئی غزل نا خواست و طب نظر بریک ۔ ملاحسن نا غزل ائی فکری و فطری بابت اٹ غزل نا طب ضرور نظر بریک ۔ ولے ہیئت (آئی) نا رداٹ ردیف و قافیہ غاک ہمو ردوبنداٹی افس ہراکہ غزل نا ردوبند ائی مریرہ۔ دا نا سوب دادے کہ ہمو وخت آ ریاست قلات حالتِ جنگ ٹی مُسنے، داکان بیدس 1935ء نا بھلا زمی جم ہم مُسنے دا ہڑتوما ویل آتا سوب آن اونا گیشتر شاعریک گم کار او اخس کہ اونا براہوئی شاعریک دُو بسونو او شاعریک خلقی شاعری آن بار شعرپاروکا آتا زریعہ اٹ نئے اسکان سر مُسنو، ملاحسن نا شاعریک اسہ سینہ غان ایلو سینہ اسکان سفر کرسہ تینادروشم اٹ گڑانہ گڑاس بدلی ضرور ایسنو۔ اندا سوب اے کہ اونا غزل نا دریف و قافیہ بدل برسا کرینے۔

ملاحسن بدوزئی و ملاعبدالحکیم مشوانی آستے اسہ دور نا غزل گو شاعر پاننگ کینہ۔ ولے دا نیام ائی براہوئی غزل نا پڑ منہ وخت اسے کن ہورک سلیسونے ہندن ”1893ء ٹی مولانا نبوجان چوتوئی نا مار مولانا عبدالمجید چوتوئی ودی مریک“ (Sani, 2015, p. 39)

مولانا عبدالمجید چوتوئی ہمو شاعر اے کہ او مذہبی و عشقیہ غزل ہڑتوما سرحال آتے تینا شاعری نا بخش جوڑ کرے دُہن تو او شاعری نا چندی کتاب آتے نوشتہ کرے کہ اوفتے ئی مذہبی رنگ اک ساڑی اوولے مفرع القلوب جوش۔ حبیب ائی اونا عشقیہ رنگ نا غزل اک خواننگ کن دو بریرہ۔ وخت اس کہ اونا عشقیہ غزل آتا خوڑتی اٹ جاچ اے ہلینہ تو او غزل اک عشق حقیقی رنگ اٹ ننا مونا درشان مریرہ۔

عبدالقیوم بیدار عبدالمجید چوتوئی نا غزل نا بابت نوشتہ کیک کہ

”مولوی عبدالمجید چوتوئی نا غزل آتے ئی عشق حقیقی آن بیدس عشق مجاز نا رنگ ہم خننگ (Baeda, 1983, p. 33)“

براہوئی زبان نا عالم اک مکتبہ درخانی تون گندوک مسنو اوفتا سوچ و فکر بیرہ مذہبی بنیاد آتے آ مسنے، ولے مولانا عبدالمجید چوتوئی مکتبہ درخانی نا ہمو طالب علم شاگرد آتیان اے کہ اونا شاعری ئی نئے مذہبی و عشقیہ شاعری نا رنگ اسہ جا نظر بریک۔ ہرا تم نن اونا غزل آتا جاچ اے ہلینہ تو اونا غزل ئی جمالباتی دروشم بہاز گچین و وڑاسے اٹ پیدوار اے۔ اونا غزل ئی تشبیح استعارہ لوز آتا ردوبند زبان نا چاشنی داگل غزل نا خواست آتے پوروکننگ اٹ سرسوب اے۔

”ہندن ہنین اُس دلبر نا مٹ و شان اے خنپر

دا غمزہ غا شانی ظلم و جفا اے بس کر

عبدالمجید پارے جوان ہر درد نا بیمار اے

دل جوئی ایت شانی و را اونا بر

دینی مکتبہ یا مدرسہ غلاتے ئی عربی و فارسی نا درس و تدریس اول سر آن مرسا مسنے، اندا سوب آن مولانا نا غزلیہ شاعری ئی ہم نئے فارسی نا گروشک نظر بریک۔ دا ہیت اے منوئی اے کہ مولانا براہوئی غزل اے غزل نا تب تون خلسہ براہوئی غزل اے براہوئی ادب ائی اسہ گچین اوشون تیس۔ (Baeda, 1983, p. 33)

پاکستان جوڑ مننگ آن پدبراہوئی غزل ائی ردوم برسا پوسکن آ خواست آتے تون اوار شوننداری نا کندا گام خلنگ نا باقاعدہ وڑاٹ بنا اے کرے۔ پاکستان جوڑ مننگ پد 1960 نا نیام ائی بیرہ نئے ارا براہوئی غزل گو شاعر نظر بریک، ہرافتے ئی باباعبدالحق لاکھوریانی و ایلو پیر محمد نیمرغی آستاپنک او۔ باباعبدالحق لاکھوریانی و پیرمحمد نیمرغی آسک براہوئی غزل اے روایتی سرحال آتیان آجو کرسا اوئی ہمو وخت نا معروضی حالیت، صوفیانہ رنگ، پنت شون، راجی و سیاسی حالیت آتے غزل نا سرحال جوڑ کریر، ولے غزل نا تب اے ہچو وخت اس متاثر کنوس۔

پیرمحمد نیمرغی براہوئی زبان نا پگا اوغزل اوشاعر اس مسنے اونا غزل نا ہراتم مطالعہ کینہ تو اونا غزل ئی نہ بیرہ فارسی نا زبان نا اثر نظر بریک، بلکہ غزل نا دروشم اے ہم بہاز جوانی اٹ سرپند مسنے۔ دا بارواٹ ڈاکٹر لیاقت سنی (2009ء) نوشتہ کیک۔

”پیر محمد نیمرغی ہم براہوئی شاعری نا بنائی شاعر آتیان اے اونا شاعری ئی روایتی وڑ و ڈول ہ خننگیک بلکہ براہوئی غزل نا ساک اے برجا تخانے“ (Sani, 2009, p. 39)

پیرمحمد نیمرغی نا غزل ئی عشقیہ جوزہ غاتون تون اوار ڈرڈ و فراق ہجر وصال نا داخلی و خارجی کیفیت اک پاش خننگرہ۔ او نہ بیرہ تینا غزل ائی غزل نا فکری و فنی آ خواست آتے پورو کرینہ بلکہ او براہوئی زبان آن بیدس اردو و فارسی ئی ہم غزل گوئی نا حکمت و جوہر تخانے، اوتینا غزل اسے ئی براہوئی زبان آن بیدس اردو و فارسی زبان اے ہم استعمال کرینے، ہراڑان اونا فنی و فکری گشاد نا اندازہ اے بہاز جوانی اٹ خلنگ کینہ۔

پیرمحمد نیمرغی نا غزل آتیان دا اندازہ مریک کہ او مذہبی اوشخصیت اس مننگ تون اوار او اسہ عاشق تب او بندغ اس ہم مسنے کہ اونا غزل ائی عشقیہ سرحال آتا ہچو کمی اس اف۔ اونا غزل آتا مجموعہ 1948ء ئی بازار سخن نا پن اٹ اولیکو وار شینک مرسا براہوئی غزل نا ردوم اٹ ودکی ہیس۔

بابا عبدالحق لاکھوریانی براہوئی زبان نا اسه درویش تب و انقلابی غزل گو شاعر اس گدرینگانے۔ ہرا تم نن اونا حالت زندگی آ نظر شاغنه تو او تینا چنک سنی زند ائی لمہ باوہ غان چوری مُسنے۔ مرشد علی حسن آزاد بابا عبدالحق لاکھوریانی نا شاعری نا کتاب سخن حق ئی نوشتہ کیک۔

”بابا عبدالحق چنک سنی ئی لمہ باوہ ہرتوما تیان چوری مس“ (Lakoriyani, 1951, p. 4)

ہرانا سوب آن او چنک سنی ائی چندی راجی وئیل آتا گواچی مُسنے۔ اندا سوب اے کہ اونا غزل نا رنگ ائی مذہبی سرحال آن بیدس ، سیاسی و راجی وئیل آک ہم اسه پُر دژد اوتوار اسے تون براہوئی غزل اے نمہ دار کرینو۔ اونا اندا پُر دژد آ غزل آک غزل نا حسن و جمالیات اے پیدوار کنگ ات ہست سوسوب او۔

ہراوخت آ ریاست قلات ئی سیاسی چک و تازاک مرسا مُسنو ہرا وقعے آن چندی راجی وئیل آک ہم چست مُسنو دا سیاسی و راجی وئیل آتون اوار بلوچستان ئی ڈکال آک ہم برسہ ہنانو۔ بابا عبدالحق اندا تیوی صورت حال اے ہم تینا غزل نا سرحال جور کرینے۔

”خدا وند آکر م کر نی کہ ریاست ات کہ زُلانٹ

مُسہ چارسال مرواے کہ دا گزئی ئی گرفتار اٹ

مُجا ریاست ہمپینے سندھ آکارہ پوریا کن

کنا ہم خیال ارے پین اے ،خنو اوفتہ پریشان اٹ

(Lakoriyani, 1951, p. 101)

بابا نا غزلیہ شاعری ئی چندی جاگہ غا تصوف و عشقیہ مزاج نا سرحال آک بھلو کچ اسے ئی دُو بریرہ۔ براہوئی غزل نادا دور آن پد (1960ء) پین ردوم ہلیسہ اسه پوسکنو دروشم اسے تون مونا بریک۔ 1960ء آن پد ا براہوئی غزل نا دنیا ئی محمد اسحاق سوز نا غزل براہوئی غزل نا پڑا اسه گچین اووژ ڈول اسے ئی حکمرانی کیک داچرجوئی 2000ء اسکان وخت نا خواست آتا رداٹ شونداری ناکندآ گام کرسا کرینے۔

1960ء آن مُست مکتبہ درخانی نا پنی آ عالم دین شاعر ادیب مولانا محمد عمر دین پوری نا غزل گوئی نا ڈس دُو بریک ۔ او تینا دور ائی چندی کتاب آتے تصنیف کرے ہرا وقعے ئی دین اسلام نا سریلندی و شریعت و دینی حوالہ ات کتاب آکو ولے اونا کتاب آتا ڈس بیرہ براہوئی ادبی تاریخ ائی دو بریک، اونا دا کتاب آتے ئی سوائے خام پنی او کتاب اسے نا ہم حوالہ دُو بریک ہرا ئی اونا غزل آتا نمونہ نا احوال اے۔ دا بابت ات پروفیسر یوسف رودینی تینا کتاب (ایم فل مقالہ) مولانا محمد عمر دین پوری کی علمی و ادبی خدمات (2015ء) ئی مولانا محمد عمر دین پوری نا غزل گوئی نا رداٹ پٹ وپول کرسہ نوشتہ کیک کہ :-

”مولانا محمد عمر دین پوری کی سب سے مقبول کتاب ”سوائے خام“ ہے جو براہوئی غزلیات کی دوسری کتاب ہے ، اور 1334ھ ہجری (1915ء) میں لاہور سے چھپ کر درخان سے شائع ہوئی (Rodeni, 2015, p. 361)“

مولانا محمد عمر دین پوری نا غزل نا چاج اے ہلینہ تو دا معلوم مریک کہ مولانا ہراتم آ شاعری نا بنا اے کرینے تو اونا شاعری ئی غزل نا رنگ و طب و خواست عشقیہ جوزہ غاک درشان خننگرہ ، ہراتم آ او مکتبہ درخانی ناماحول ائی بس تو اونا غزل یا شاعری نا رنگ بدل مرسہ دینی رنگ تو ہم گرئچ مس۔ دین پوری نا بنائی غزل نا عشقیہ رنگ نا گڑاس وژک تیننا المی سرپند مرینہ۔

”عاشق خوار و خراب و است اے کباب ای کریٹ

اسه دم اس نی تول کن تون کائے زپیری است نا“

(Rodeni, 2015, p. 187)

یا

محبوب جانی نی نازاٹ بروکا

دژد و غماتے زیادہ کروکا

داغ اے جتائی نا تخپہ کنے آ

کپہ کنے خوار دشمن تا نیاما

(Rodeni, 2015, p. 181)

داکان پد مولانا محمد عمر دین پوری نا غزل اٹ حمد، نعت، تصوف و اخلاقی رنگ اک اوژدہ مرسہ ہنار۔

غزل نا تاریخی پس منظر ائی پین چندی شاعر اک ہرافتے ٹی خلیفہ گل محمد نوشکوی، صوفی فیضل فقیر کوننگا شخصیت آتا پنک ہم نظر بریرہ۔

براہوئی غزل نا تاریخی پس منظر

براہوئی زبان نا باروکا گیشتر کچ ائی بلوچستان و بلوچستان نا علاقہ ساراوان، جھالاوان، رخشان ٹی بش تول کیرہ داکان بیدس سندھ، اوغانستان نا گڑاس علاقہ غاتے ٹی ہم ریبنگرہ اگر براہوئی شاعر آتا کچ اے ہروئی تمے تو اوفتا کچ ہم ہندا علاقہ غاتیٹی نظر بریک دا علاقہ غاک و دکم خشک اوڈغار اسے آ ساڑی ء۔ دا خشک انگا آب ہم داجاگہ نا مخلوق نا طب و نفسیات اثر شاغانے دا آب وہو نا اثر آن براہوئی زبان نا شاعر ہم ہچو وخت اس بچنگ کتنے۔ دا بارواٹ عبدالرزاق صابر تینا کتاب اصل۔ تنقید (1999ء) ٹی نوشتہ کیک کہ :-

”براہوئی نا گیشتر آبادی جغرافیائی وژاٹ ہندنو ڈغار اسے آباد اے کہ ہرا زیادہ تر خل و مشی او علاقہ اسے ہندن کہ جغرافیہ نا بندغ ناجان جوڑی آئی و دروشم آ اثر مریک ہندن انسان نا طب و مزاج آ ہم دانا اثر تمک خل و مشی نا سختی آن بار براہوئی نا تینا طب ہم سخت مریک سطح سمندر آن بہاز بڑز تولوکا بندغ آتا دتر نا ترندی (بلڈ پریشر) ہم بہاز زیات مریک ہندن براہوئی قلم کاریم چونکہ سطح سمندر آن بہاز بڑز و علاقہ اسے ٹی تولیک ہندا سوب آن اونا طب و مزاج ہم سخت مریک ہندا طبیعت نا ترندی براہوئی ادیب آتا زی آ ہم اثر کیک“ (Sabir, 1999, p. 58)

ہندا آب و ہوا نا ہم سبب اے کہ براہوئی غزل ٹی ہمو شوخی و ترتازگی داخہ اف کہ داخہ کہ فارسی و ایلو زبان تا غزل آتے ٹی نے نظر بریک۔ داکان بیدس بلوچستان نا دا خطہ ہمیشہ جنگ و جدل نا پڑ ہم مسنے، یا سیاسی چک و تار آتا مرکز ریبنگانے دا ماحول ہم براہوئی غزل نا زی آ تینا سختی نا اثر آتے تالان کرینے براہوئی غزل تینا ہندا پس منظر اٹ رُدسہ تینا تاریخی سفر اے جاری تخلص۔ براہوئی غزل ہراتم تینا بنائی رودم اے کرے تو اووخت آ بلوچستان (ریاست قلات) نا سرکاری زبان فارسی اس، مدرسہ غاتے ٹی ہم فارسی و عربی زبان اٹ دینی درس و تدریس نا سلسلہ غاک جاری ٹسر، خاص وژاٹ مدرسہ غاتے ٹی ہرا عالم اک خوانارہ اوفتا غزل گوئی ٹی فارسی نا رنگ و دروشم زیادہ اس۔ دا سبب الو کہ اوفک تینا غزل آتے ٹی غزل نا نازرک آ مزاج اے درشان کریرہ بلکہ وجہ دا اس کہ اوفک فارسی نا غزل اے مونا تخسہ فارسی زبان نا مزاج اٹ غزل گوئی کریرہ۔ دا ہیت اے نن پک پاننگ کینہ کہ براہوئی غزل نا پس منظر ائی فارسی زبان نا بہاز بھلو سبب اس مرسامسینے۔ ہندا بابت اٹ پٹ و پولی کتاب آتا جاج اے پلین تو نے ملک داد شاہوانی نا پن نے نظر بریک۔ دا رادات سید علی محمد شاہ ہاشمی تینا پٹ و پولی کتاب نعت ٹناسفر (2020ء) اٹ ملک داد شاہوانی نا بارواٹ نوشتہ کیک :-

”ملک داد شاہوانی ہرا کہ 1899ء ٹی ریاست قلات نا درالحکومت قلات ائی میر سفر خان نا اراٹی ودی مس ملک داد نا دنیا اے النگ نا تاریخ صحیح وخت و تاریخ معلوم اف واہم خان خدائیداد خان اے انگریز 1893ء ٹی گرفتار کرے تو او وخت اسکان ملک داد حیات اس۔ ملک داد نا مسٹر نا پن باج خاتون اس ای سید علی محمد شاہ (داکتاب نا مصنف) ہندا بی بی باج خاتون نا نواسہ اٹ“ (Hashmi, 2020, p. 418)

ملک داد شاہپوانی تینا دور نا اسه گچین اوشاعر اس گدرینگانے۔ سید علی محمد شاہ ہاشمی تینا کتاب ”نعت ناسفر“ اٹ اونا نعتیہ کلام اے پٹ و پول کرسہ کتاب اٹ شامل کریں۔ ولے اونا نعت اک غزل نا آئی آ ساڑی او۔ اونا عشقیہ کلام اک دا وخت اسکان پٹ و پول نا خواست اے کیرہ۔ اونا عشقیہ غزل آتا بارواٹ سید علی محمد شاہ ہاشمی تینا ہیت و گپ اٹ پاک :-

”ملک داد شاہپوانی نا غزل و شاعری نا بارواٹ کنا پٹ و پول جاری اے۔ پٹ و پول اٹ گزانہ گڑاس سروسوی ہم مسنے“ (Hashmi, 2020)

براہوئی غزل نا پس منظرات اسه ویل اس دا ہم مسنے کہ ہرا تم آ 1839ء انگریز ریاست قلات آتینا کوزہ اے برجا تخا دا کوزہ نا برخلاف مزاحمتی اوتحریک اسے نا بنامس ہرا نا سبب آن خان محراب خان جام اے شہادت اے نوش کرے۔ ہم دور اٹی ملامحمد حسن بدوزئی ہراکہ فارسی، اردو و بلوچی و براہوئی زبان نا لائخ اوشاعر اس ٹس ولے اونا براہوئی شاعری ہم ہندا مزاحمت و چک و تاڑ آتا گواچی مس دا بابت اٹ حمید عزیز آبادی تینا کتاب براہوئی بلوچی زبان اے کنا (2018ء) ٹی نوشتہ کیک :-

”ملا محمد حسن بدوزئی فارسی و اردو آن بیدس تینا ہرٹوما زبان براہوئی بلوچی زبان تے ٹی ہم شاعری کنگ نا جوہر و کمال اے نشان تیسے۔ ریاست قلات نا سرکاری زبان فارسی مسنے ہندا خاطران اونا فارسی و اردو شاعریک اینو ہم تاریخ نا سینہ ٹی خوندی اوولے اونا براہوئی بلوچی شاعریک زمانہ نا ے چیٹی نا سوب آن دا وخت اسکان گار اودا مننگ کیک کہ 1839ء ٹی قلات میری آ پرنگی کھو اٹی یا 1935ء نا بھلا زمی جم اٹ اونا بلوچی و براہوئی شاعریک ہبہ مرور“ (Azizabadi, 2018, p. 15)

ملا محمد حسن بدوزئی نا مادری بولی براہوئی مننگ آن باوجود ہم او امر براہوئی شاعری فارسی و اردو نا مقابلہ ٹی کم کریں یقین اٹ او براہوئی غزل ہم نوشتہ کریں دا پس منظر نا صورت حال اٹی براہوئی غزل آ جوان اثر تمہ تے ہرا وخت کہ انگریز اک عیسائی مشینری اے تالان کنگ کن کاریم کنگ اے شروع کریر تو اونا برخلاف مکتبہ درخانی نا ہندا و تخننگ۔ مکتبہ درخانی نا پڑا براہوئی و بلوچی زبان اٹ بہاز ترندی اٹی کاریم مرسہ ہنا، مکتبہ درکانی نا پڑا گیشتر مذہبی حوالہ اٹ کاریم تا بنا مس ولے مکتبہ نا منہ عالم ہندونو ہم ودی مس کہ اوفک دینی کاریم تے تون اوار براہوئی غزل نا پڑا ہم تینا کاریم اے برجا تخار ہرافتے ٹی مولانا محمد عمر دین پواری و مولانا عبدالمجید چوتوئی نا پنک براہوئی غزل نا تاریخ ٹی گروشک ایتہ۔ ولے اوفتا غزل ٹی ہم ہمو فارسی نا رنگ و دروشم اوڑدہ اس ہراکہ دا سلسلہ نے 1960ء و داکان پد 1980ء اسکان وڑ نا وڑاے اٹ نظر بریک براہوئی غزل خاص وڑاٹ ہم عالم آتیاں زیادہ شونرداری نا کندا گام خلک ہراکہ مدرسہ غاتیاں خوانوک ٹس۔

غزل، جمال و جمالیات

غزل، جمال و جمالیات اسه ایلو تون مدام ہم گرنج او۔ غزل مدام جمالیات نا خواست اے کیک، اگر غزل اٹی جمالیاتی دروشم مف یا نرور مرے تو ہم غزل تینا اسه بنیاد اوخواست اسے آن دو سلک۔ ہندا بابت اٹ غزل نا انداز بیان کن جمالیاتی دروشم المی اے

غزل و جمالیات

غزل نئے بیرہ اسه مخصوص زبان اسے نا شاعری نا گچینا و بخش اسے، بلکہ او ہرزبان نا اسه پنی اوبخش اسے نا ہم مقام و ہند اے دوئی کریں ادب نا چاہوکاک عام لس بابت اٹ غزل نا معنہ اے درشان کرسہ پارینو کہ غزل نا معنہ نیازی تون ہیت گپ کنگ یا خرم اس اسه شکاری اسے نا پلوئی ٹی مرے ہراتم آ کہ خرم نا باء آن ہرا دزدی آ توار پیشن مریک ہم ساعت و کیفیت اے غزل پارہ۔ غزل نا درستی راستی اے ڈاکٹر انور سدید تینا کتاب اردو ادب کی مختصر تاریخ (2006)، ٹی نوشتہ کیک کہ

”غزل نا بنیاد عربی قصیدہ اے، ہرا کہ قصیدہ نا بنائی بشخ تشبیہی ہراٹی شاعر سرحال آ چپ مہرو محبت نا داستان، ہجرو وصال کسہ غاتا تار اے سرفسہ تینا محبوبہ یات کیک ولے غزل نا ہرا چہرہ کہ ننا مونا ہسے یا ایرانی شاعری ٹی ساڑی اے دا عربی شاعری ٹی ساڑی الو نکلسن نا خیال اے کہ خلیفہ غاتا دروباری ٹی تشبیب غزل نا دروشم اے دوئی کرے“ (Sudded, 2006, p. 57)

داڑان دا درشانی مس کہ غزل نا بناء بنیادی وڑاٹ عربی آن اے ولے او چُنک سنی اٹی عرب آہمپ و لڈ کرسہ ایران نا سرزمین اے سر مس او ہموڑے چُنک بھلن ورنہ مس - نن دا اندازہ اے بھاز جوان خلینگ کینہ کہ غزل اسہ سخت جان اوشاعری نا بشخ اسے کہ او داخہ سفر کننگ آن باوجود ہم تینا طب و دروشم اے نئے بیرہ جاگہ اس گار کرینے نئے تینا طب و خواست اے گیرام کرینے۔ ڈاکٹر انور سدید ایران اٹی غزل نا ردوم و شونرداری نا بابت اٹ نوشتہ کیک کہ

”ہرا تم تشبیب غزل نا دروشم اے دوئی کرے تو ایرانی ساز گر آک (موسیقار) فارسی غزل نا دامن اے پین زیات شابیت کرسہ راجی زند اٹی اونا اہمیت اے بُوڑ کرپوزیر آغا دانا سیالی اے ایران نا صنف شاعری (چامہ) تون گنڈانے کہ ہرا ٹی اسہ وخت اٹ شاعری ہم اس موسیقی ہم - دا کل نا باجود غزل ایران نا کوہ دمن تے ٹی رُدسہ ورنہ مس“ (Sudded, 2006, p. 57)

غزل داخو بھلو سفر اس کننگ کن تینا سخت جانی نا سوب آن تینا وجود اے اینو اسکان برجا تخنگ اٹ سرسوب اے اندا سخت جانی نا سوب آن ہراتم نن براہوئی غزل نا مطالعہ اے کینہ تونے غزل نا پن ’ ریزوانک ’ نظر بریک - ریز نا مزاج سخت اے ہندن غزل کن ریزوانک نا اصطلاح اے براہوئی زبان اٹ ہلنگانے بابل نسیم غزل نا جاگہ غا ریزوانک نوشتہ کیک -

ریزوانک

”تتوٹ ای چار نا اے خوشی برباد کیک

زندگی اے مہر بشخو کا ہمو پاندکیک

کرستم اخس ارے نا وس اٹی اے ساہ کنا

ناخوشی کن دلربا کس تینے نا شاد کیک“

(“Rezwanak,” 2009)

غزل اے ریزوانک پاننگ نا مطلب صاف درشان اے کہ ریز تائو تروکا ہمو اُن و سخت انگا ہمو چٹ اے کہ او ایلو چٹ آتیان سوگو اے - ہندا سوگوی نا سوب آن شاعر غزل کن ریزوانک استعمال کرینے - یقین اٹ غزل ہم تینا آٹی ٹی اسہ سخت جان اوصنف شاعری اسے ہراکہ داخہ سفر کننگ آن باوجود ہم اینو تینا ہمو وخت نا آٹی تینا طب و خواست اے ہر زمانہ اٹی برجا تخانے۔ غزل نا ہندا قدامت اودے ہر دور اٹ زندہ تخنگ اٹ سرسوب مسنے۔ گل آن بھلا حقیقت ہندا اے کہ غزل شاعری نا ایلو بشخ تیان گچین و پنی مننگ نا پین چندی سوب اک غزل نا تاریخ ٹی نئے ساڑی نظر بریرہ دا بارواٹ چاپوکاک پارہ کہ اصطلاح نا بابت اٹ غزل ہمو نظم اے پارہ ہراٹی حسن عشق نا جوزہ غلے اسہ نازرک احساس اسے تون بیان کننگ اے دا رداٹ ڈاکٹر قمر رئیس و ڈاکٹر خلیل انجم تینا میڑو کا کتاب اصناف ادب اٹ غزل نا بابت نوشتہ کیرہ

”غزل شاعری نا ہمو گچین آ بشخاے کہ او ہر دور اٹی تینے زندہ تخنگ اٹ سر سوب مسنے لس وڑاٹ داٹی عشق و محبت نا جوزہ و کیفیت اک بیان مریرہ لیکن دا نا دامن و پناد بھاز گشادہ اوتالان اے (Raes & Anjum, 2019, p. 11)“

غزل نا بابت اٹ ڈاکٹر لیاقت سنی (2009ء) تینا خیال آتا درشانی اے کیک کہ

”کشاف تنقیدی اصطلاحات ٹی غزل نا دا معنہ ہم نوشتہ اے کہ گڈ نا ہمو اُست کپ کروکا دڑدی آ توار ہراٹی رحم نا خواست مرے اگہ شکاری آ تانزی تیان بچفنگ کن مرے او غزل پاننگ داڑان غزل نا احساس اک مونی بریرہ کہ غزل اٹی دڑدی اومضمونک اوار مریرہ اندن لوزغل داخس زیات پاننگانے داسا بننگ تون ہر بندغ نا دماغ اٹی ہرا تعریف برے اے کہ یکٹی او ودکی اس یعنی حسن و عشق نا بابت والا شیئر غزل پاننگ“ (Sani, 2009, p. 139)

ادب نا پڑاغزل دا خاطر آن پنی اے کہ او زمانہ تون اوار سفر کرسہ نئے بیرہ تینے ٹی عشقیہ جوزہ غلے جاگہ ترسہ کرینے بلکہ زمانہ تو اوار زند نا ایلو بشخ آتے ہم تینا شابیت آ سینہ ٹی جاگہ تننگ نالائخ مسنے غزل نا گل آن بھلا جوانی و گچینی دادے کہ او نا ہر شیئر اسے اکاٹی اسے نا دروشم ٹی اے اونا اسہ شیئر اٹی عشقیہ جوزہ غاک تو ایلو شیئر اٹی زند نا اسہ پین پھلو اسے ہم جاگہ تننگ اٹ سرسوب

اے۔ اگہ نن دا پان کہ غزل اٹی شاعر مُچا جہان اے بند ہم کننگ کیک تو رد مفردا بابت اٹ براہوئی زبان نا فطری غزل گو شاعر پیر محمد پیرل زیرانی نا غزل اے نادرشانی المی اے۔

غزل

غزل ٹی کنا بند مُچا جہان اے

غزل ساہ انا بند غزل اُستخوان اے

بہ شاعر غزل پا کہ سر سیل بسک

غزل باغ و پُهل اے ہتم نا نشان اے

غزل وڑ وڑ انا مٹ و بندے

غزل ہیت و ہکل غزل گپ تران اے

(Peeral, 1989, p. 18)

دا تیوی خواست آتے تون اوار اوار غزل ٹی تشبیح استعارہ و کنایہ غاک ہم غزل نا حسن و جمال اے درشان کننگ اٹ ہم بہاز بھلو کڑد اس اداکیرہ۔ غزل نا تیوی خصوصیت آتیاں باوجود ہم چندی ویل آتا گواچی مسنے کہ ہرا تم ترقی پسند تحریک مغرب آن سفر کرسا برصغیر نا سرزمین آ بس تو غزل اوکان مہالو داڑے وخت آن اسہ پی اوصنف اسے نا دروشم اٹ راج کریکہ ولے ترقی پسند تحریک غزل نا برخلاف جنگ نا پڑو اے کرسا میدان ٹی دڑا غزل نا برخلاف گلان بھلا الزام دا اس کہ لس مخلوق نا ویل آتیاں چپ بیر ہ حسن و جمال عشقیہ سرحال یا زیبا نا زلف آتے ٹی اختہ و جان اے۔

1936ء اٹ ترقی پسند تحریک اردو ادب نا گل آن بھلا تحریک سرپند مسکہ دا تحریک ادب اے لس مخلوق اسکان سرکننگ و ادب نا رزیعہ اٹی انسان دوستی عقل پسندی حب الوطنی و سامراج دشمنی نا جوزه و ہمت تون اوار ادب اٹ درستی راستی مس۔ او تینا خوش کروکا نعرہ غاتا سوب آن منہ وخت اٹی اردو ادب نا گل آن بھلا تحریک جوڑ مس دا تحریک نا کالخوا تا دا الزام اس کہ اوفک ادب نا فنی خواست آتے پد ہٹسہ پروپگنڈہ جوڑ کریر داٹی ہچو شک اس اف کہ گڑاس خالخواہ ترقی پسند شاعر اک مثال کن کیفی اعظم، سردار جعفری و پین پین ادب اے عوامی پڑا ہتنگ کن جوش و جوزه اٹ نعرہ بازی تا گواچی مسر (Saefi, 1996, p. 7)

غزل آ اسہ الزام اس داہم ئس کہ اونا شیئر آتے ٹی ہچو چرجوئی (تسلسل) اس نظر بفق۔ ولے سوال دا ودی مریک کہ نن ہرا راج ٹی رہننگ آن او ٹی وا ہرا چرجوئیک ساڑی او۔ ہرافتے نے غزل نا شیئر آتے ٹی پٹوئی اے۔ حقیقت تو دادے کہ ہرا وخت آ غزل اٹی اسہ چرجوئی اس ودی مس تو او نظم نا دروشم اے دوئی کیک غزل تو وڑ وڑ نا چرجوئی تے تینے ٹی جاگہ ایتک اونا وڑ وڑ نا کل شیئر اک ننا زندگی نا اسہ دے نا دروشم اے پیش کننگ اٹ سرسوب مریک اگر خوڑت اُننگ اے تو غزل اسہ دے نا بش تول زندو مرک غم و خوشی نا حقیقت اے بیان تو کیک لیکن نظم پیرہ اسہ ساعت اسے نا دروشم اے پاش کننگ اٹ شاید کہ سرسوب مرے۔ لیکن واہم دا دور جدید نا بیم ذدہ غا حقیقت پسندی غزل یا غزل تو برابر عشقیہ شاعری اے نسخاں رسیفنگ نا کوشست آتے ٹی آختہ نظر بریک و دادے زندگی نا حقیقت آتیاں مر اوگڑاس خیال کیک لیکن حقیقت دا وڑ اف کہ کس اس بیم ذدہ غا حقیقت پسندی نا عینک اٹ ہرک تے حالانکہ عشق و رومانس تینٹ زندگی نا اسہ بہاز بھلو حقیقت اسے ولے حقیقت پسند بندغ اک عشق و رومانس اے پد ہٹسہ تینٹ حقیقت اے بچ نشان تننگ ء۔

دا کل اے وئیل و پروپگنڈہ غاتیاں باوجود ہم غزل نا قدامت و اہمیت اونا شہرت و گچینی اونا طبعیت یا اونا جمال و حسن ہچو اثر اسے نا گواچی متے۔

جمال و جمالیات

براہوئی غزل ٹی جمالیات ناچاچ اے ہلنگ آن مُست نے اول سراٹ دا چاچ اے ہلوئی کہ جمالیات انت اسے جمالیات نا خواست اک انت او۔۔؟ ولے غزل و جمالیات اسہ ایلو تون مدام سفر کرسہ بسئے اگر نن جمالیات اے غزل آن جتا کین تو غزل نا تیوی آ دروشم اے متاثر مننگ آن کس اس ہم بچفنگ کنگ کپک۔ سوال دا ودی مریک کہ جمال یا جمالیات نا خواست اک انت او او نا تاریخی حیثیت انت اے۔۔؟ ڈہن توجمال نا لوزی معنہ زیبائی و دروشم اے کن بریک۔ ولے جمالیات نا تاریخی مطالعہ غان دا حقیقت مونا بریک کہ جمالیات تینا سادہ غامعہ غان چپ اسہ پینگن و چیرگن اوسرحال اسے نا حیثیت اٹ درشان اے۔ داخاطر آن چیرگن و پینگن اے کہ دانا براہ راست تعلق داری علم فلسفہ تون اے۔

جمالیات نا تاریخی پس منظر اٹی ڈاکٹر نصیراحمد ناصر جمالیات نا بابت اٹ بام گارٹن نا قول اے درشان کیک۔

”حسن و فن نا فلسفہ نا پن جمالیات اے“ (ناصر، 1984ء، 22)

جمالیات نا رداٹ مجنون گورکھپوری پائک کہ

”ہرا انگریزی لوزنا ورندی ٹی دا لوز اے تراشنگن اونا دا جوان وژاٹ معنہ اے پورو کنگ کپک انگریزی زبان اٹ (Aesthetics) لوز جمالیات آن ودیک کانڈاپسئے و شابت اے۔ (Aesthetics) نا لغوی معنہ ہر ہموگڑا نا اے ہرا نا تعلق داری جس (گمان) خاص واژاٹ نازرک آ جوزه غاتون مرے ہندا بابت اٹ اگہ اردو ٹی ترجمہ کنگ اے تو (Aesthetics) کن حسیات یا واحدانیت یا ذوقیات گچین اواصلاح اس مون آ بریک“ (Gohrakpori, 2017, p. 11)

دا پسن آ حوالہ غان دا حقیقت درشان مننگ اٹ کمک ڈو بریک کہ داڑے جمال یا جمالیات نا مطلب دا اف کہ مَش ، خروسی یا دنیا نا ایلو فطری یا غیر فطری گڑاک کس اسے دوست بریر۔ ولے داڑے حسن دروشم نا نظریہ کہ او اظہار یا نوشت اٹ تالان مرے یقین اٹ ہرا وخت آ اسہ ساڑی گڑا اسے نا حسن و دروشم پانگ یا نوشت اٹ تالان مرے تو او اسہ فن اسے صورت اے دوئی مریک فن اے بیان کنگ کن فنکار آتا گرج المی مریک۔

یقین اٹ دا فن بنداوی وژاٹ نئے بیرہ فلسفہ نا اسہ سوگو اوبشخ اسے بلکہ دا اظہار کنگ نازینی گشاد اے ہم پیدوار کیک۔ ہراٹی سوچ و فکر نا زاویہ، فکر و مشاہدہ ناقوت ، منطق و درک تخنگ نالائخی و رحانی جوزه غاتا کیفیت اک مدام ساڑی ء۔ دا شرہ غان دا معلوم مریک کہ انسان نا دا جمالیاتی جوزه غاتا بیان اسہ فن اسے نا خواست اے کیک دافی خواست اصل اٹ ساڑی گڑا نا دروشم نگاری اے کرسا اونا حسن نا اصل روح اے پیدوار کنگ اٹ سرسوب مریک۔ روح زمین نا زی آ بیرہ انسان ایلو تیوی مخلوق آتیاں افضل و گچین کہ اظہار نا قوت تون اوار اوار سوچ و فکر نا جوزه غاک ہم ساڑی اوانسان نا ہندا گشاد و لائخی اودے ایلو مخلوق (حیوان، درخت و ہے) آتیاں برسہ اسہ کنڈا کرینے تاکہ اوتینا ہڑڈی زندا المی آ خواست آئے اسہ گچینا ووڑ اسے اٹ پورو کنگ نا لائخ مننگ تون اوار تینا آسراتی کن وڑ وژانافن و ہنرے سجھفنگ یا نقل کنگ اٹ مصروف ہم مرے۔

واقع اے ڈرامائی وڑ و ڈول اٹ بیان کنگ یا فطرت نا ترجمانی اے کنگ کن فن و فکر نا ڈو لخی سخت المی اے ، اگہ دافتے آن اسٹ اس ہم متو تو واقع یا فطرت نا جمالیاتی حسن گم و گار مرسہ بنوک یا خونک نا تہہ نا نازوک آ جوزه غاتے وگاٹفنگ اٹ ے وس و ے سوب مریک۔ ہراتم اسکان اوٹی قوت مشاہدہ نا زوراکی منتے جمالیاتی حسن اے بیان کنگ کن نثر آن زیات شاعری اے دا اعزاز حاصل اے کہ او فطرت تون اوار انسان نا تہہ نا جوزه غاتے بہاز جوانی اٹ درشان کنگ کیک شاعری اے دا ہنر و حکمت دوئی کہ او زواس انسانی نفسیات آ اثر شاغسہ اودے تینا چاگرد اٹ سیل و سفر کنگ نا مجبور کیک۔

براہوئی شاعری ٹی غزل نا جمالیاتی پہلو داکان مُست براہوئی ادب اٹی پٹ و پولی بابت اٹ نے ملپک اگہ دا رداٹ ہرن تون براہوئی غزل ٹی جمالیات اسہ پوسکنو سرحال اسے براہوئی غزل ٹی جمالیات آتان مراد فطرت و زیبائی نا گپ کنگ ولے جمالیات بنیادی وژاٹ اسہ تنقید اس ہم ارے ہراٹی تنقیدی اقدار آتا چاچ اے ہلنگ اقدار اے اگر آسان کین تو براہوئی ٹی غزل نا معیار خدر کچ یا وڑ و بشخ مراد ہلنگ کینہ ہندن اقدارے خواہش یا احساس اٹ پاش کنگ کینہ ، اگہ زراس پین سوچن ادار کنگ ، پُہہ مننگ نا احساس ہم اقدار ٹی درشان مریک۔

پروفیسر عتیق اللہ جمالیات نا بارواٹ تینا دلیل اے دُن پاپک۔

”جمالیات یونانی اصلاح اے ہرانا مطلب ادارک کنگ ناے ہر ہمو گڑا ہرانا درک نے حواس آتا سبب آتیان لگے ، ہمو جمالیات اے“
(Ullah, 2018, p. 80)“

پروفیسر عتیق اللہ جمالیات اے معنے نا رداٹ فلسفہ نا اسہ بشخ اس سریند مریک ۔ زمانہ اسے ٹی فلسفہ ہی ہمو علم و چاہنداری ئس ہرا علم وحدت حقیقت اے پاش کریکہ ہندن مُست نا زمانہ ٹی علم اے مُسہ بشخ ائی ہلنگاکہ فلسفہ مذہب و فنون لطیفہ۔ فلسفہ ہرا بشخ ٹی مرے اوناکاریم حقیقت نا پٹنگ اے اگہ بڑکو تعریف نا رداٹ جمالیات اے ہُننگ اے تو شیف کو ارا معیار نن تون بریرہ۔ ہرا نا منشا و کمک اٹ دا لائخ مرینہ کہ نن جمالیات اے پُہہ مرین۔

i۔ ادارک کنگ جمالیات نا اولیکو سیڑھی اے ۔

ii۔ ہریمو گڑا جمالیات ائی مریرہ ہرافتا درک نے ننا خواہش آتا کمک اٹ لگے۔

بڑکو ہڑتوما ٹک آتے سریند مننگ آن پد شیفکو ٹک نا درشانی مریک کہ

1۔ جمالیات ادب نا معیار و اقدار اے جوڑ کنگ ٹی کمک کار مریک ۔

جمالیاتی سُد جس ، فکر یا پام ہرانسان ائی فطری مریک انتے کہ کائنات ائی ہر بندغ فطرت نا زیبائی ، دلکشی ، بے نمہ ٹی ، بدرنگی اے جس آتیان ہننگ اٹ تینا دُو تے اٹ ، دوی نا کمک اٹ ، گند کشنگ نا احساس اٹ درست کیک۔ حواسی یا انسانی سُد فطری رداٹ ارا گڑا گل آن مُست بندغ آن خڑک کیک یا بندغ ائی سریندی اتیک یا تو گڑاس دوست بریک یا تو گڑا سے آن بندغ اے بد بریک ۔ بنیادی وژاٹ داہمو جمالیاتی ذوق نا کمک آن آسان مریک کہ کس اس زیبائی و خرابی ٹی فرق کنگ کیک اگہ کس گڑاسے ٹی یا تخلیق اسے ٹی ، گجینی و زیبائی یا پراگندہی ٹی فرق تخینگے تو بنیادی وژاٹ او تینا جمالیاتی ذوق کنگ اے ، اگہ ہمو فرق نا تشریح اے تالان کنگ اک گڑا جمالیات نا دُنیا ٹی سیل سواد کنگ اے بنا کرینے۔

کھٹیا (Conclusion)

براہوئی ادب ٹی جمالیات آتا بیت کنگ اسل پوسکنو تصور اسے انتے کہ جمالیات قبلہی مُلک آتے ٹی سفرکرسا ہننگ اے ، اول جمالیات اے سریند مننگ کن یونان یورپ یا قبلہ نا مفکر آتاہمو تصور اے داڑے پبش کنگ المی سریند مرینہ کہ ہرا جمالیات نا بارواٹ پارینو ہرافتے پروفیسر عتیق اللہ (2018ء، 83-91) نا کتاب تنقیدی جمالیات ناہفتمیکو جلد آن ہلنگ کینہ۔

۱۔ سقراط نا خڑک آحسن نا مراد خیر اے او خیر صداقت اے پاپک او صداقت کائنات نا معنے کن بریک۔

ب۔ افلاطون نا نظریہ اعیان (Idealism) نا خڑک آ اصل حقیقت ’اعیان‘ اے او کائنات دانا سیخا اے ۔ فنون لطیفہ اصل نا نقل اے جوڑ کپک بلکہ اونا سیخانا دروشم اے جوڑ کیک ۔

ج۔ ارسطو نا نظریہ جمال حقیقت اٹ ’نظریہ شاعری‘ اے او ہمو نقل اے اصل ائی اضافہ پاپک او کائنات بے ترتیب بے تربڑ و نا پورو اے۔ شاعری اودے زیبا او ترتیب اسے ٹی پورو کیک۔

د۔ افلاطون فنون اے لطیفہ حسن پاپک او فلسفہ نا تعلق اے عقل و روح تون گنڈک ۔ افلاطون جسی لذت اے غیر اخلاقی پاپک و روحانی خوشی اے اخلاقی

۵۔ جدید جمالیات نا بنا بام گارتن آن مریک گل آن مُست بام گارتن جمالیات اے فلسفہ حسن نا معنے ٹی ہیس و استعمال کرے۔

و۔ کانٹ جمالیات اے حسن نا نظریہ نا پن تِس آخر اٹ دا تعریف آ بس سلیک کہ جمالیات جسی ادارک نظریہ نا پن اے۔

ن۔ برک نا خڑک آ جمالیاتی تجربہ خالص (نلا) جذباتی تجربہ اے ۔

ح - وائی کو (Vico) پاپک کہ شاعری جس و عقل نا نیام ٹی شعوری ردوم نا لازمی آ منزل اے - اول احساس بریک ولدا مشاہدہ مریک ولدا غور فکر -

ط - وائی کو شاعری اے مشاہدہ نا نظریہ خیال کیک -

ص - لیسنگ (Lessing) شاعری نا جتا غا فن اے مصوری و بت تراشی آن جتا سرپند مریک -

- لیسنگ فنون لطیفہ کن قواعد/قانون نا پابندی تے غیرضروری سرپند مریک ایلو کنڈآن نقاد اے شاعری نا راہنمائی نا زمواری اے ہم ایتک -

ی - نوزدہ میکو صدی نا شروع ٹی 'کیٹس' ادبی رجحان آتے دُن درشان کریئے -

س - زیباغا گڑا ابدی خوشی اے -

اینو پگہ جمالیات ٹی گل آن طاقت ور آ رجحان دادے کہ جمالیات احساسات نا سائنس اے بندغ اے جمالیاتی ذوق یا ادراک اے پرکنگ کن ارا وڑ نا ہیت آتے سرپند مننگ لازمی اے -

اولیکو - جمالی ذوق نا موضوعی شرط اے سرپند مننگ ٹی نفسیات نا کمک لازمی اے -

جمالی ذوق نا مفروضی شرط آتے سرپند مننگ کن تاریخی و راجی وئیل آتیاں بلد مننگ لازمی اے -

محقق دا بشخ ٹی براہوئی غزل نا جمالیاتی پٹ و پول کرے دا پٹ وپول ٹی براہوئی غزل نا اسہ تاریخ اس براہوئی ادب ٹی خوندی ،

غزل نا حوالہ اٹ دا تیوی تاریخ نا جمالیاتی جاچ یقین اٹ اسہ بھلو و مشکل اوکاریم اسے نا خواست اے کیک - سال نا رداٹ براہوئی غزل

نا تاریخ اے ونڈ کرسا 1960ء آن سال 2000ء اسکان مریک -

Bibliography:

Azizabadi, H. (2018). *Brahui Balochi zaba-e- kana*. Amaach adabi dewan Mastung.

Baeda, A. Q. (1983). *Abdul Majeed chotoi, Fann-o- shakhsyat*. Brahui adabi society Quetta.

Baedar, A. Q. (1986). *Brahui zaba-o-adab ek jaiza*. Brahui adabi society Quetta.

Brahui, A. R. (1986). *Qadeem Brahui shora*. Adara-e- adab Balochistan. Kalat Street Hudda Quetta.

Gohrakpori, M. (2017). *Tareekh-e- Jamaliyat*. Fiction House Lahor.

Hashmi, A. (2020). *Naat ana safar*. Yakpasi trust Mastung.

Lakoriyani, A. (2015). *Sukhan-e-haq* (2nd ed.). Brahui Academy Pakistan.

Nasir, N. A. (19984). *Jamaliyat (Quran kareem ki roshni meay)*. National book foundation Islamabda.

Nemmarghi, P. M. (1948). *Bazar-esukhan*. Dar Abbasi letheo press Karachi.

- Peeral, P. M. (1989). *Nadarad*. Brahui Academy Quetta.
- Raes, Q., & Anjum, K. (2019). *Asnaf-i- adab*. Fiction House Lahor.
- Rezwank. (2009, January). *Talar (Weekly)*, 6(244).
- Rodeni, T. A. (2015). *Maolana Muhammad Ummar dinpori ki elmi khidmaat*. Brahui Academy Quetta.
- Sabir, R. (1999). *Asool-e-tanqeed*. Brahui adabi society Quetta.
- Sabir, R. (2002). *Chaar Baagh*. In H. Mashwani (Ed.), *chaar baagh* (pp. 11–170). Brahui adabi society Quetta.
- Sabir, R. (2015). *talaan aa murwareek*. Brahui adabi society Quetta.
- Saefi, B. (1996). *Tanqeedi mutaley*. Aziz book dippo lahor.
- Sani, L. (2009). *Brahui pooskuna shairi (rudom-o-shondari)* (1st ed.). Higher education commission islamabad.
- Sani, L. (2015). *Brahui shairi*. Rahshon adabi dewan Balochistan.
- Sani, L. A. (2015). برابوئی شاعری ٹی لوزی آزموندہ. *Al-Burz*, 7(1), 1–8. <https://doi.org/10.54781/abz.v7i1.156>
- Sudded, A. (2006). *Urdu adab ki mukhtasir tareef*. Aziz book dippo lahor.
- Ullah, A. (2018). *Tanqeedi Jamaliyat, Rujhana-o-tehrekaat* (Vol. 7). Fiction House lahor.
- Yaar, J. (1986). *Brahui zaban o adab ek jaiza*. Brahui adabi society Quetta.

امنائی (Acknowledgment)

ای دا پٹ پولی نوشت نا ہر ہر لوز نا زمہ واری اے ہرفسہ، دابیت اے امانا کیوہ کہ کنا پٹ پول نا رابشون ڈاکٹر لیاقت سنی، ایسوسی ایٹ پروفیسر، شعبہ برابوئی نا کمک او رغامنگ اٹ دا پٹ پولی نوشت اے ایسرکننگ نا لائخ مسوٹ۔ او شعبہ برابوئی نا استاد مننگ نا سبب آن اونا پن کنا دا پٹ پولی نوشت ٹی ساڑی مننگ کتو۔ دا ہیت نا کئے باز ڈکھ اے۔ انتیکہ ہائیر ایجوکیشن کمیشن اسلام آباد نا نوٹیفیکیشن نمبر۔ R&D (SS&H)/HEC/2019/337 dated November 5, 2019، ایکس کیٹیگری سیریل نمبر (iv) نا رداٹ البرز نا پبلشرز (جامعہ بلوچستان) نا پارہ غان ہچو نوشت اس شینک کننگپرو۔ ای دا ہیت اے اول ٹی سرپندمرسہ او امانا کرسہ تینا نوشت اے البرز کن بیدس تینا رابشون نا پن آن راہدہ کریٹ۔ ہراٹی البرز نا شونکار اور شونکاری باسک آتا ہچوزور اس متے۔

زارا ہاشمی